

לתולדות ביתא ישראל (הפאלאשים)

מתוך 'החיים' של אבונא טאקלה האוואריאט

סטיבן קפלן

מבוא

אחד המכשולים העיקריים, העומדים בפני החוקר את תולדותיהם של ביתא ישראל, המכונים פאלאשים,¹ הוא המספר הזעום של מקורות מהימנים העוסקים בהיסטוריה המוקדמת שלהם. רוב מה שנכתב על תולדות ביתא ישראל קודם המאה ה-14 הוא בגדר השערה. גם מלכת-שבא ויהודית, הכובשת האגדית של אקסוס, הן דמויות אשר ההיסטוריון הביקורתי יטיל ספק באמיתותן ההיסטורית.² רק מן המאה ה-14 ואילך מופיעים מקורות, המאפשרים לנו לדווח על תולדות ביתא ישראל. ההתייחסות המוקדמת ביותר לביתא ישראל במקור כלשהו בלשון געז³ כלולה בדברי ימי המלחמות של עמדה ציון (מלך 1314-1344). כמסופר, התנגדו ביתא ישראל בתקיפות למדיניות ההתפשטות של עמדה ציון, ואף כי הם נכנעו לו עת קצרה, הם מרדו בו בשנת 1332 בקירוב. בתגובה על מרידתם שלח עמדה ציון חיילים ללחום באנשי 'סימן, ואגארה, צאלאמט וצאגאדה... [אשר] כפרו במשיח, כמו היהודים שצלבנו אותו'.⁴ המונחים 'ביתא ישראל' או 'פאלאשה' אינם מופיעים כלל בטקסט זה, אולם המורדים, שהיו 'כמו היהודים' (כמה איהוד) באו מאזורים שהינב עדיין טריטוריה מסורתית של ביתא ישראל, ומשום כך אפשרי זיהוי המורדים עם ביתא ישראל.

1 לציון העם עצמו השתמשתי במינוח 'ביתא ישראל' במקום המונח המעליב 'פאלאשה'.

2 על מלכת-שבא והאגדה האתיופית קברה נאגאטט, E. Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, London 1968; J.B. Pritchard (ed.), *Solomon and Sheba*, London 1974 ראה: Sergew Hable Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History*, Addis Ababa 1972, pp. 225-232

3 היא השפה הקלאסית של חבש. ספרי התורה של הפאלאשים כתובים בלשון געז.

4 J. Perruchon, 'Histoire des guerres d'Amda Seyon, roi d'Ethiopie', *Journal Asiatique*, 8, XIV (1899), p. 293

כאשר למקורות האגיוגרפיים — ההתייחסות הראשונה לביתא ישראל, המצויה בתולדות-חיים (גאדל)⁵ של קדוש כלשהו, היא בהקשר לפעילות המיסיונרית של הנזיר גברה יאסוס בן המאה ה-14, שעליו נאמר כי העביר כמה 'בני יהודים' לנצרות.⁶ נזיר נוצרי אחר, בעל השפעה שונה לחלוטין על ביתא ישראל, היה הכומר המומר קוזימאס, מתחילת המאה ה-15. על-פי 'החיים' של יאפקאראנה אגזי, עזב קוזימאס את מנזרו והצטרף ל'אנשים שהיו בני הדת של היהודים' (איהוד).⁷ במקורות שהבאנו עד כה צוין ביתא ישראל כ'איהוד' או קשור להם. לא ברור במדויק מתי החל השימוש במונח ביתא ישראל. ככל הידוע לנו, המונח פאלאשה זמנו ממלכותו של המלך יצחק (מלך 1413-1430), שגזר לאחר נצחונו על אנשים אלה: 'אשר ייטבל לנצרות יירש את אדמת אביו. אם לאו, יהיה פאלאסי [גולה]'.⁸ אם המונח 'איהוד' מורה בכל מקרה על אלה אשר אחרי מלוכת יצחק נקראו פאלאשים, תקל בכך מלאכת ההיסטוריון. אבל 'איהוד' הוא מונח מורכב ומושא לחילוקי-דעות. בדיסרטאציה שעוד לא נתפרסמה טוענת רוניקה קרמפל, שהמונח 'איהוד' מתייחס למורדים נגד המדינה הנוצרית ולא לקבוצה דתית מסוימת.⁹ מספר כתבים תיאולוגיים מן המאה ה-15 משתמשים במונח 'איהוד' בויכוחים נגד כופרים נוצרים, בפרט אלה שהיו בעלי נטיות להתייהדות.¹⁰ לכן קודם השימוש בטקסט נתון יש לקבוע, אם מוצדק להסיק, שאכן הוא מתייחס לביתא ישראל.

ייתכן שחוסר הוודאות בעניין המינוח הוא שהביא להזנחה יחסית של הטקסט, אשר אנו עוסקים בו במאמר זה.¹¹ הפיסקות הנבדקות כאן נלקחו מן 'החיים' של קדוש נוצרי בן המאה ה-15, טאקלה האוואריאט, והן מספרות על פגישתו עם האיהוד

- 5 תולדות-חיים של קדוש או של מעונה.
- 6 C. Conti Rossini, 'Note de agiografia etiopica (Abaya Egzi, Arkaledes, e Gabra Iyasus)', *Rivista degli Studi Orientali*, XVII (1938), p. 446
- 7 I. Wajnberg, 'Das Leben des hl., Jafqerena Egzi', *Orientalia Cristiana Analecta*, CVI (1936), p. 56
- 8 כפי שהוא מצוטט בספרו של Tadesse Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270-1527*, Oxford 1972, p. 201 (בלשון געז הם כונו פאלאסי ובאמהארית פאלאשה).
- 9 Veronika Krempel, 'Die Soziale und Wirtschaftliche Stellung der Falascha in der Christlich-Amharischen Gesellschaft von Nord-West-Athiopien', Freien Universitat 1972, pp. 255-256
- 10 C. Conti Rossini, 'Il Libro della Luce del Negus Zar'e Ya'qob (nashafa Berhan)', *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Script. Aeth. (1945), pp. 35, 48, 131; Passim; Getatchew Haile, 'A Preliminary Investigation of the Tomara Tesbet', *BSOAS*, XLIII (1980), p. 219
- 11 C. Conti Rossini, 'Acta Sancti Abakerazum et Sancti Takla Hawaryat', *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Script. Aeth. XXIV (1910) pp. 103-109 תאדסה הכיר מקור זה, אך לא השתמש בו בדיונו על הפאלאשים. ראה ספרו (לעיל, הערה 8), עמ' 201, הערה 2. ואילו קירין אינו מתייחס כלל למקור זה, ראה: J.A. Quirin, 'The Beta Israel (Felasha) in the Ethiopian History, Caste Formation and Cultural Change', Ph. D. Thesis, University of Minnesota, 1977

שבמחוז צאלאמט וסאמן. מאחר ששני מקומות אלה הם עדיין מאחזים מסורתיים של ביתא ישראל, סביר לזהות את האיהוד שבטקסט זה עם ביתא ישראל. יתר על כן, דומה שיסודות אחדים בטקסט מסייעים לזיהוי זה.

נביא היהודים (נאביא איהוד), המתואר בקטע השני של מקור זה (ראה להלן), הוא חסר ידע בברית החדשה, משמע [אין] הוא כופר נוצרי. אנשי צאלאמט (בקטע השלישי והרביעי להלן) נאלצים להישבע בתורה (באורית), הנערצת על-ידם בהיותה החוק של היהודים (באקאמה הגה איהוד). ואכן האיהוד בטקסט זה מצטיינים בהתמצאותם בברית הישנה ובדמויות כמו משה, אליהו וישעיה; ועם זאת הם מגלים בורות מוחלטת בנצרות. לפיכך אני מסכים עם אתיופיסטים כמו קונטי רוסיני ותאדסה תאמראת, המזהים את האיהוד ב'חיים' של טאקלה האוואריאט עם ביתא ישראל (פאלאשה).¹²

אם מקבלים את הזיהוי הזה שלפנינו, חשיבות המקור ברורה לחלוטין. הפיסקה הערוכה ומתורגמת להלן היא הדרו"ח הארוך ביותר לפני המאה ה-16 במקורות שבלשון געז על ביתא ישראל. יתר על כן, למעשהו זהו המקור היחיד, המוסר מידע לא רק על הפעילות הצבאית של ביתא ישראל, אלא גם על חייהם הדתיים והחברתיים. ואכן מקור זה חיוני לא רק להיסטוריה של ביתא ישראל, אלא גם להבנה כללית של התפשטות הנצרות באתיופיה במאה ה-15. הטקסט שלהלן נתפרסם לראשונה בלשון געז עם תרגום לאטיני בידי קונטי רוסיני.¹³ כדי לשמור על המבנה של סדרת-פרסומים זו הוא לא הוסיף פירוש לתוכן הטקסט. כתב-היד של 'החיים' של טאקלה האוואריאט, הערוך בידי, היה באותה עת כתב-היד היחיד הידוע של מקור זה. לפני כמה שנים זוהה טופס שני של מקור זה וצולם כחלק מן הספרייה של כתבים אתיופיים במיקרופילם (EMML).¹⁴ אף כי הטופס המאוחר כולל לא-מעט חומר היסטורי חדש,¹⁵ הדיווח על פגישת ביתא ישראל עם הקדוש זהו לחלוטין עם פרשה זו בטקסט שפורסם. ההבדלים בין שתי הנוסחאות הם דקדוקיים, תחביריים או בענייני כתיב. משום כך, בהתאם, מצוטט הנוסח המאוחר (הנקרא EMML 6700) רק באותם מקומות שבהם הוא השפיע על התרגום העברי המתפרסם בזה. לא נעשה כאן כל ניסיון לגבש טקסט ביקורתי של הקטעים המשמעותיים.

12 תאדסה (לעיל, הערה 8), עמ' 209, הערה 2; קונטי רוסיני (לעיל, הערה 11), עמ' 93.

13 ראה לעיל, הערה 11.

14 תאדסה (לעיל, הערה 8), עמ' 303. מאז שנת 1973 ביקשה הספרייה האתיופית לכתבי-יד במיקרופילם (EMML) לצלם טקסטים חשובים רבים ככל האפשר כדי לקדם את המחקר באתיופיה ומחוץ לה. החיבור שלפנינו הוא פרויקט מס' 6700. הקטעים שבעיונו נמצאים בעמ' 36-41.

15 Tadesse Tamrat, 'Problems of Royal Succession in Fifteenth Century Ethiopia: A Presentation of Documents', *IV Congresso Internazionale di Studi Etiopici*, 1974, pp. 520-522

'החיים' של אבונא טאקלה הוואריאט (קטעים)

א

אז נשמע אליו קול ויאמר אליו 'קום לך אל מחוז צאלאמט, כי שם תמצא אנשים רבים שייכנסו [לכנסייה] באמצעותך. לך והטף בשמי'. ואחרי חג הפסחא ויקם וילך אל מחוז צאלאמט ויבוא שם. ויהי למחרת, ותבוא אַם השליט של צאלאמט אל אבונא טאקלה האוואריאט ותדבר אליו ותאמר לו: 'ראה, בני הולך ללחום בנוצרים. אמור לו "שוב". אולי ישמע לך'. ויקם וימצא את מושל צאלאמט ועמו חילות צבא רבים. ויאמר אליו 'אנה תלך?' ויאמר אליו מושל צאלאמט 'להילחם בנוצרים'. ויהי בראותו כי עָרַב קולו ומתקים דבריו, ואת צחות מוצא־פיו ומאזר־פניו (כי היו פניו כפני מלאך אלוהים) הוא [המושל] השתאה ויאהבהו ויציית לו כמשרת המציית לאדונו וכנערה לגבירתה. כי נתן לו האלוהים חן כמו למשה הנביא לפני בני־ישראל. ויהי בשובם, באו אליו כל החילות במגיניהם ובחניתותיהם. והנוצרים שבהם בירכו את אבונא טאקלה האוואריאט ויאמרו לו 'אבינו, הן האלוהים שלחך אלינו. יראנו ללחום בנוצרים'. אחר הדברים האלה הלך מושל צאלאמט לביתו ויאמר אל אבונא טאקלה האוואריאט 'אנוכי אשוב אליך כעת מחר'. ואבונא טאקלה האוואריאט שב למעונו.

ב

ויבוא לנביא היהודים ויאמרו לו 'יש בזה נזיר המתעלם מתורתנו ומורה את תורת הנוצרים ויודע ספריהם'. ויקצוף [הנביא] ויאמר 'אלך ואכניעהו'. ויהי למחרת היום ויבוא נביא היהודים אל אבונא טאקלה האוואריאט בהיותו עומד בכנסייה וקורא בספר השליח יוחנן. וכאשר הוא [הנביא] ראה מה נורא הוד פניו ומה קורנים הם, ויתפעם ויחרד. ויבוא אבונא טאקלה האוואריאט אליו ויאמר לו 'האתה הוא נביא היהודים המורה אותם שקרים?'¹⁶ ויען 'אנוכי'. ויתן לו את ספרי האוואנגליון ויאמר אליו 'קרא'. ויקבל את הספר ממנו ויקרא בכתוב 'בראשית היה הדבר והדבר היה את האלהים'¹⁷ וכאשר קרא זאת נפעם ויאמר בלשון אזורו 'אדרה', שתרגומה 'אלוהים'¹⁸. וישחיו איש עם רעהו בדברי הספרים מן [הברית] הישנה והחדשה. ואבונא טאקלה האוואריאט פירש לו את כל דברי הנביאים שניבאו על כריסטוס: כיצד נולד מן הבתולה הקדושה, כיצד נטבל, כיצד נצלב ומת, ונקבר וקם מן המתים ביום השלישי; וכיצד עלה השמימה וישב לימין אביו. ואותו איש האמין ויאמר אליו 'הטבילני, אבא, והעבר עלי את אות הנצרות'.

16 קונטי רוסיני מציע שהקטסט essat (אש) ייקרא hassat (שקרים). תיקון זה מאושר בכתב־היד E.MML 6700.

17 יוחנן א:א.

18 לפי קונטי רוסיני (ראה: Gadla Takla Hawaryat, תרגום, עמ' 93, הערה 3), המלה 'Yadera' היא Agaw. ההנחה היא, שכיתא ישראל דיברו תחילה בלשון זו.

ג

ואחר הדברים האלה בא אליו מושל צאלאמט, ויבשר לו אבינו את תורת החיים. ויאמר לו [כִּי] יטביל את העם לנצרות. ויאמר לו מושל צאלאמט: 'בואה ונלך אל מחוז סומה ארווה; ייטב לנו שם, כי זהו המרכז [של ארצֵי]. ושם אֶצוּה את העם להתאסף ואתה תטבילם ותלמדם את אמירות החיים. ואחר־כך הוא [טאקלה האוואריאט] עזב וייכנס לכנסייה. ומושל צאלאמט בא ויכנס [אנשים] מרחוק ומקרוב. ואז בא אליהם אבונא טאקלה האוואריאט לאסיפה, ויקדמו כולם את פניו בברכה ויאהבוהו בראותם את מאור פניו. וילמדם את התורה ויאמר אליהם: 'שובו לאל ודעוהו'. וכאשר ראו את מתק דבריו, דבקו לבבותיהם ליפי תורתו. ויאמרו אליו, 'הו, אליהו השני, שאותו שלח אלינו אלוהים'. והם כולם האמינו מהקטן ביותר עד הזקן ביותר בהם. ובינותם היו אלה שנטבלו קודם לכן בציייתם לפקודת המלך ומיראתם אותו, [אֶךְ] הם קיימו בסתר את מצוות [הדת] אבותיהם. ובשמעם את מתק דבריו ואת יפי תורתו, אמרו אליו: 'אנו נוצרים לא מלבנו אלא [משום] שיראנו מפקודת המלך והמושלים. אֶךְ אנו מאמינים בדבר. הטבילנו'. ויאמר אליהם אבונא טאקלה האוואריאט: 'הישבעו בשם השם שלא תשובו אל אמונתכם [הישנה]'. ויאמרו לו 'כן'. וישביעם בתורת¹⁹ משה, כי הם יראו את התורה, שהיא חוקת היהודים. והוא הטבילים בשם האב, הבן ורוח הקודש ויתן להם את סוד הלחם והיין. ויהי מספר הנטבלים מאתיים, וישלח אותם לבתיהם בשלום.

ד

ואיש זקן ושמו יסאהאלאנה אגוי אבהר היה שם בין הנטבלים. ואבונא טאקלה האוואריאט נתן לו שם [חדש] יסאהאלאנה קרסטוס. ויאמר אחרי הטבלם 'רצוני לצום את צום יום רביעי ויום ששי'. ויאמר אליו [טאקלה האוואריאט] 'מדוע לא תצום?' ויאמר לו 'לא אוכל לצום, נשארתי צמוד לחוק אבותי בנהגי אכילה וביום תחנונו²⁰ עמדת הרחק, לבל ידעו האנשים. ויהי כשומעו דברים אלה השתאה אבונא טאקלה האוואריאט. ויאמר אליו: 'בוא התענה במעוני אם תוכל, ואם אין ביכולתך אמחל לך'. ויאמר 'כן'. והוא [טאקלה האוואריאט] הביאהו אל משכנו ויישבע לאלוהים למענו. וירגיעהו עד שעת סעודת הערב ויאמר: 'הביאו לו דבר־מה ויאכל'. ואז החל לדבר על הספרים, ובשעה התשיעית האכילהו. ויישאר יומיים. ויחזקהו האל בעבור תפילת אבונא טאקלה האוואריאט ויהי איש טוב וירא אלהים.

ה

ואחריו, הוא [טאקלה האוואריאט] הטביל רבים: גברים ונשים, זקנים וצעירים. ובימים ההם לא אכל דבר לבד מימי השבת, כדי שיעזרהו האל וכדי שמחשבות האנשים תיכנענה להוראתו והוא יחזקם באמונתו. ויום אחד בא ואלדה קאבאנטאי,²¹ איש זדון ממשפחת מושל צאלאמט,²² וייכנס בכוח לבית הכהן כדי

19 המונה בלשון געז. 'אורת' משמש כאן בטקסט המקורי.

20 לא ברור אם מדובר כאן בהג'תחנן (מְהַלְלָה) של הנוצרים, או של ביתא ישראל.

21 הכוונה לבנו של (אדם בשם) קאבאנטאי או לאיש ששמו ואלדה קאבאנטאי.

22 לפי EMMML 6700. ואילו בנוסח שפורסם בדפוס נאמר: יצא.

להיות בו לילה. ויגידו לאבונא טאקלה האוואריאט ויאמרו לו 'הוא יהרוס את ביתנו וישחט את צאננו'.²³ והוא [טאקלה האוואריאט] שלח אליו באומרו: 'אל תעש זאת ואל תרע לכוהנים'. [אך] בבוא השליחים הוא לא נתן למאמיניו להיכנס והם שבו ויספרו לאבונא טאקלה האוואריאט. והוא אמר: 'ראו, אלוהים יכניעהו כאשר עשה לפרעה ויטביעהו בים'. ויהי למחרת היום חלה אותו איש. וישלח דברים אל אבונא טאקלה האוואריאט לאמור: 'יען כי לא נרתמתי לעבודתך נפלתי למשכב. ועתה, סלח לי, אבי והעתר לאלהים לרפאני בשל תפילתך'. ואבונא טאקלה האוואריאט אמר לו: 'במה יוכל האל להורגך ולהאבידך?' [יאמר זאת בקריצה] וימת האיש מוות רע. וכשמוע האנשים ויתמהו ויראו. ומושל צאלאמט בשמעו [זאת] וירא ויתמה גם הוא והם כולם אמרו 'עושה נפלאות הוא'. ואז הם באו אל אבינו ויספרו לו היאך מת עזיהפנים ויהי כשמוע [זאת] אבונא טאקלה האוואריאט וישתאה ויאמר 'הללו את האל, הללו את שמו בנפול העזפון, וישתבח שם השם בפי קדושים'. ואז שמעו משפחתו ושכניו כל זאת בדבר אבינו ויראו יראה גדולה במחוז צאלאמט. ויאמרו רבים 'הננו מאמינים באלוהי איש זה טאקלה האוואריאט'. ויבואו אליו [אנשים ונשים] ויאמרו לו 'הטבילנו'. ויתן להם את דת השילוש המושלם. ורבים נטבלו.

1

וישב אבינו שם עשרים ירחים ויורה להשתוקקות הנפש את פירות הספרים מן [הברית] הישנה והחדשה. אז כינס אבונא טאקלה האוואריאט את האנשים והנשים ואת כל אלה שהאמינו לדברו ויאמר להם: 'שמרו דת השילוש אשר הוריתכם ואנכי אלך, ברצון האל, למקום אחר'. ויאמרו המאמינים 'הוי אבא, למה זה תעזובנו [הן נטע רך אנו] בטרם רווינו את מתק קולך, צחות פיך? פניך נעימים ותורתך מתוקה'. ויען אבונא טאקלה האוואריאט ויאמר להם 'רצון האלוהים הביאני הנה והיום אלך ברצון האלוהים. הן לא יארע דבר על הארץ והאל לא ידע'. ויהי כשומעם זאת ויבכו ויזעקו אותו יום משחר עד ערב, אנשים ונשים, זקנים וטף, באומרים 'אבא, אבא, אליהו השני, היכן נמצא מורה כמוך? הנקרא לך משה אדון הנביאים או ישעיה ושניית לשונו?' ויאמר אבינו אליהם 'למה תשתאו עלי? השתאו על האל בורא שמים וארץ'. ואבינו נשאר שם באותו יום, בשל אהבתם הגדולה אותו. ויהי למחרת וילך, וייפרדו ממנו לשלום, ודמעוניהם זורמות. והוא מינה להם מורים ויברכם [ברכה] ויאמר: 'יחזקכם האל באמונתכם בו'. ובאומרו זאת הלך לסאמן...

2

ויורה שם אבונא טאקלה האוואריאט אנשים רבים כי לא היתה אמונת [האנשים של] המחוז סאמן איתנה. ויישאר שם ימים רבים וילמדם בצום ובתפילה עד שנתחזקה אמונתם. ויהי שם יהודי אחד, מורה של היהודים. וכאשר שמע את שמע הוראת אבונא טאקלה האוואריאט, שהיה מלמד דת חדשה, נס היהודי לשימון. ויהי בשמוע זאת אבונא טאקלה האוואריאט ויצווה את המאמינים בדברו ללכוד את היהודי ולהביאו אליו. וישמעו לו אנשים אלה וילכו ויאמרו ליהודי, כי אבונא טאקלה

האוואריאט מחפש אותו. ויאמרו לו 'אבינו ציוונו להביאך אליו'. ובשמוע היהודי, ויאמר להם 'לא יסירכם נזיר זה מן הדרך, שמרו את התורה אשר הוריתיכם. ואשר לי, אני לא אלך למקום הנזיר, לא אראה פניו או אשמע דבריו'. ואחרי כן הלך לביתו וישם חבל סביב צווארו ויחנוק את עצמו וימות. ויבוא השליחים אל אבונא טאקלה האוואריאט. ויאמר להם אבינו: 'אל תגעו בפגרו ואל תעסקו [בו] בידיכם, כי האיש המאבד נפשו טמא הוא וגורלו כגורל יהודה. ויגררוהו אל התהום. ויהודי אחר, מאלה שהמירו דתם, בשומעו זאת ויאמר: 'הסכת ואומר לך, אבא, גם זאת, אשר אירע ברצון האלوهים. כאשר שמע כי נוצרי מת, היה אומר: 'אל תגעו בו' וככתוב בספר [קוהלת] "חפר גומץ בו יפול"²⁴ אתה הוריתנו דרך חיים ביום והוא הסיר את האנשים מדרךם בלילה, לבלתי יאמינו בקולך. והיום הוא שילם בראשו על פועלו. ויהי בשומעו זאת, ויצו אבינו את הבלתי מאמינים לקרב אליו. וכדברי האל בספרי הבשורה: 'לא יוכל איש לבוא אלי בלתי אם ימשכהו אבי'.²⁵ ועוד הוא אומר: 'כי רבים הם הקרואים ומעטים הנבחרים'.²⁶ ראו הוי אחים, חוטא זה, חבל רחמי האל לא משכו אליו אלא השליכהו לאבדון. לכן הוא לא יוכל ללבוש בגדי טבילה. הראויים להוראה זוכים לישועה.

ח

ויהי היום, בתענית מות גבירתנו מרים הבתולה, ויעמוד אבונא טאקלה האוואריאט בכנסייה. והכוהנים היו משוררים. נביא יהודי ושמו יסאהאלו קרסטוס נכנס (וזהו השם שנתן לו אבינו כשהטבילו, כאשר סיפרתי כבר). ויבקש להיכנס לכנסייה. והכוהנים מנעו ממנו, כי היה נוצרי חדש ואמונתו לא רבתימים. אבונא טאקלה האוואריאט אמר להם: 'אל תמנעו ממנו להיכנס' וייכנס עד לפרוכת הקודש והפרוכת היתה משוכה הצדה. ויבוא אל הכתר של ארון-הקודש וישתחו שלוש פעמים [ויאמר]: 'אני מאמין, אני מאמין, אני מאמין'. ועוד הוא אמר²⁷ מספר ישעיה הנביא: 'בשנת מות המלך עוזיהו ואראה את אדני יושב על כסא רם ונשא ושוליו ממלאים את ההיכל. שרפים עמדו מסביב ואמרו קדוש, קדוש, קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ והשמים כבודו'.²⁸ ובשומעו זאת שמח אבונא טאקלה האוואריאט כמוצא שלל רב, כי שללו היה זה שהצילו ממלך פרס, השטן, וישיבהו למלך השמים. ויבוא אליו בריצה ויאמר לו: 'אוה בני, ה'קדוש' הנאמר ראשונה למי הוא? ויען ויאמר לאבינו: 'השואל אתה לפי תורת הישנה או לפי תורת הנוצרים? ויאמר: "'הקדוש" הראשון הוא לאב וה'קדוש' השני הוא לבן וה'קדוש' השלישי הוא לרוח-הקדוש'. ואחר הוא [טאקלה האוואריאט] בירכו ויאמר לו: 'הו בני, יברכך אלהים ויאמצך באמונה בו'. והאיש ההוא היה טוב וירא אלוהים.

24 קהלת י:ח (והשווה: 'בור כרה ויחפרהו ויפל בשחת יפעל' — תהלים ז:טז; וכן משלי כו:כז).

25 יוחנן ו:מד.

26 מתי כב:יד.

27 קונטי רוסיני 'ענדה', EMMML 6700: 'אמר'.

28 ישעיה ו:א-ג. הציטוט כאן הוא בעקבות הנוסח הנוצרי-האתיופי של הפטוק, שבו נאמר השמים והארץ, והוא שונה מן הנוסח העברי שבישעיה.

דברי הסבר

א

רוב המידע שבידינו על ביתא ישראל במאות ה־14 וה־15 מתייחס למאבקייהם הצבאיים במלכים הנוצרים-אתיופיים. כפי שכבר ציינו, מקור מוקדם מן המאה ה־14 מעיר על מאבק הפאלאשים נגד מדיניות ההתפשטות של עמדה צ'ינן.²⁹ הנזיר המורד קוזימוס הצטרף לביתא ישראל והובילם לקרב נגד הנוצרים במחוז אנפראז. הקיסר דאוויט (מלך 1382-1411) נאלץ לשלוח גדודים נוספים להכניע את המורדים.³⁰ בימי מלכותו של בנו יצחק נעשה מאמץ משותף למזג את ביתא ישראל בממלכה הנוצרית. בעזרת מנהיגים יידיותיים מקרב ביתא ישראל הוביל יצחק עצמו משלחת, שהצליחה לכבוש את וואגארה, המרכז הפוליטי של ביתא ישראל.³¹ מן 'החיים' של טאקלה האוואריאט אנו למדים, שעל אף המפלה שנחלו ביתא ישראל מידי יצחק, הם לא נטשו את מאבקם נגד המלכים הנוצריים. יתר על כן, האיזכור של נוצרים בקרב חיילי מושל צאלאמט מבהיר, שהפאלאשים הצליחו להתחבר אל יסודות מתנגדים אחרים באימפריה. קיומן של בריתות הדדיות מקבל אישור ב'גאדלה גאברה מאסיה', המספר כיצד נזיר כופר שהסתתר מרודפיו נעזר בידי פאלאשי אחד.³²

ב

האיזכורים בטקסט שלנו ל'נביא' ביתא ישראל הינם בעייתיים מעט. ככל הידוע לנו, כללה ההיירארכיה הדתית בביתא ישראל, לפי המסורת, כוהנים (כאהן) ונזירים, אך לא נביאים.³³ אפשר שהמחבר הנוצרי של החיבור שלפנינו מתייחס לאחת הדמויות האלה. מחיבורים האגיוגראפיים אחרים ברור בהחלט, שמחבריהם היו לא עקביים ואף שרירותיים בשימושם בטרמינולוגיה. ייתכן אפוא, ש'הנביאים' בטקסט שלנו לא היו אלא כוהנים או נזירים. בקרב ביתא ישראל אין הכהונה עוברת בירושה או מוענקת למשפחות או לשבטים מסוימים.³⁴ הקהילה עצמה ממנה מועמד לכהונה, וכשריו (השכלה ורקע משפחתי) נבדקים על-ידי הכוהן הגדול וכוהנים אחרים.

29 ראה לעיל, הערה 3.

30 *Gadla Yafgeranua Egzi* (לעיל, הערה 7), עמ' 60.

31 ראה תאדסה (לעיל, הערה 8), עמ' 200.

32 *Gadla Gabra Masih, Fonds Conti Rossini 89*, Accademia Nazionale dei Lincei, pp. 11-13. חיבור זה לא נתפרסם בדפוס, וכתב שורות אלה מתקן אותו לפרסום.

33 W. Leslau, *Falasha Anthology*, New Haven 1951, pp. XXIII-XXVI; idem. 33 *Coutumes et croyances des Falachas*, Paris 1957, pp. 58-63; א"ז אשכלי, ספר הפלשים, ירושלים 1943, עמ' 15-18.

34 נוסף למקורות המובאים בהערה 33, ראה: ר"נ פייטלוביץ, 'ההלכות המשוערות של הפלשים', תרביץ (1936) עמ' 375.

מועמדים בעלי פגם משפחתי, כגון ניאוף, או מום גופני, נפסלים. מותר לכוהן לשאת אשה, אך אם הוא גרוש, הוא מאבד את הכהונה; אלמן יכול לשאת אשה שנית, אך ורק בתולה. רבים ושונים הם תפקידי הכוהן: תפילות על חולים, לכפרה ועל המת; ברכות לרך הנימול, בטקס נישואין ולאשה אחרי טהרתה החודשית; בשירות ליד המזבח, בשחיטת קורבנות ובברכה על העולה.

אף לנזיר יש תפקיד חשוב בחיים הדתיים של ביתא ישראל. עד לאחרונה היתה הנזירות בקרבם עניין תמוה בהיסטוריה המיסטרית שלהם. מחקר חדש ממלא פערים גדולים בדיעתנו ומקנה הבנה עמוקה יותר של מקורות הנזירות בביתא ישראל.³⁵ אחרי המפלה בידי יצחק נאלצו ביתא ישראל לנטוש את אמונותיהם הדתיות המיוחדות או לאבד את אדמתם. ואף-על-פי-כן רובם סירבו להתנצר, על אף לחצים מלכותיים נגדם ומדיניות של בניית כנסיות בשטחי-מגוריהם והעברת נוצרים להתגורר בשכונתם. משנלקחה מהם אדמתם, הם פיתחו דרכים אחרות לפרנסה. מהם למדו אומנויות, במיוחד נפחות. אחרים ביקשו להמשיך את דרך-חיהם המסורתית באזורים צדדיים, שבהם היה סיכון מזערי להחרמת קרקעותיהם. נוסף על כך, מוסד הנזירות הנוצרית-האתיופית (קומונות נזירים) פותח כאמצעי להחייאת הבסיס המוסרי והרעיוני של חברתם אחרי מפלתם בידי יצחק וסיפק מנהיגות חדשה ומעשית לאחר הסרת השליטים החילוניים.³⁶ ביתא ישראל ביקשו להשתמש במוסד הנזירות כדי לשמור על זהותם המיוחדת כנגד התקפת התרבות הנוצרית. ביתא ישראל כה הצליחו במאמץ זה, עד שלא רק חיהם הדתיים נמשכו גם אחרי המפלה הפוליטית בראשית המאה ה-14, אלא דומה שהם זכו ליתור זהב/קצר, ובו נתחברו כתבים דתיים חשובים, או אומצו כתבים מספרות הכנסייה.

ג

שאיפתו העזה של מושל צאלאמט לקבל את הנצרות ולנצר את עמו ראויה להערה. אף שיש לנו רק השערות בנדון, אפשריים פירושים אחדים לפעולות המנהיג. תאדסה תאמראת מנמק את קבלת-הפנים החיובית מצד מנהיגים מקומיים כלפי המיסיונרים הנוצרים על-ידי קשרי הנזירים למלכים האתיופיים. ואלה דבריו: 'נראה שמשום רקע זה של הגנה מלכותית היו נזירים רבים, כפי המסופר, ביחסים טובים עם משפחות של

35 Quirin, 'The Process of Caste'; (לעיל, הערה 11) James Quirin, 'The Beta Israel Formation in Ethiopia: A study of the Beta Israel (Felasha) 1270-1868', *International Journal of African Historical Studies*, XII (1979), pp. 235-258; K. Shelemay, 'Historical Ethnomusicology: Reconstructing Falasha Liturgical History', *Ethnomusicology*, XX (1980), pp. 233-248; S. Kaplan, 'The Monastic Holy Man and the Christianization of Ethiopia 1270-1468', Ph. D. Thesis, Hebrew University, 1982, Chap. II

36 Quirin, 'The Beta Israel', pp. 60-68

מנהיגים מקומיים, ואלה גם היו לרוב הראשונים שנוצרו באמצעותם ונצטרפו לכנסייה האתיופית.³⁷ ואמנם אין גירסה זו, במקרה הטוב, יותר מהסבר חלקי לפעולות המנהיגים,³⁸ אולם אין להתעלם ממנה להבנת הטקסט שלנו. שליטים מסוימים של ביתא ישראל ניסו לשאת חן ולזכות בתמיכת המלכים הנוצרים. אישור דראמאטי לתופעה זו מובא במקור מיוחד בסוגו, מכתב מהמאה ה-16 מאת רב ירושלמי, אברהם הלוי, שכתב את דבריו אחרי שיחה עם אשה מביתא ישראל במצרים:

ואני ראיתי במצרים אשה אחת מן הארץ ההיא שהיתה אומרת שאחיה היה א' מן השרים אשר למלך גד. ובאותה שנה שקמו אנשי הממלכה החטאה בפורטוגאל על האנוסים, מת המלך גד והניח ג' בנים, ובין השניים מהם נפלה מחלוקת ונתעוררה מלחמה על דבר המלוכה כי כל א' מהם היה מתנבא לאמור: אני אמלך; ויברח א' מן האחים וילך לו אל מלך אלגביש ונשתמד, וא"ל תן לי חייל וצבא רב כדי המלך ואני אתן לך כל מלכות אחי, ויעש כן; ויבא בעם כבד וכיד חזקה נגד אחיו ויהרוג הרג רב ביהודים כק' אלף, הגבורים לבד מטף לפי הנשמע, וגם תפס את אחיו המלך וישליכהו באחד הבורות; וילך יד בני אלחביש הלך הלוך וגדול על בני ישראל. עד אשר הכריתו את שמם; ובהמלכות ההיא לא נשאר כי אם אנשים בה מעט, עם עני ודל, והוא עם בזוז ושסוי ויהיו למס עובד.³⁹

גם מלך צאלמאט, בתנאים דומים, ביקש לזכות בתמיכה מלכותית. הסבר אפשרי אחר הוא, שביסוד פעולותיו היו חישובים פוליטיים פנימיים. בקבלו את הנצרות ובהטבילו את העם, הצליח מושל צאלאמט לערער לחלוטין את מעמד הכמורה של ביתא ישראל. השליטים המקומיים בכמה חלקים של אתיופיה קיבלו יפה, ואפילו הזמינו, מיסיונרים נוצרים כדי להיפטר מאנשי־שררה עובדי אלילים, ובדרך זו הם אמנם הצליחו לסלק פקידים, שהיו מוקדי־כוח מתחרים בחברה.⁴⁰ ואולי מושל צאלאמט, שהיה עד לחשיבותה הגוברת והולכת של הכהונה בביתא ישראל במאה ה-15,⁴¹ ביקש לבלום את התפתחותה על־ידי השימוש בגורם הנוצרי. תופעה שנייה ראויה לציין היא הקלות, שבה יכלו אנשים להתנצר. טקס ההמרה,

Tadesse Tamrat, 'A Short Note on the Traditions of Pagan Resistance to the Ethiopian Church in the 14th and 15th Centuries', *Journal of Ethiopian Studies*, X (1972), p. 140

38 ס' קפלן (לעיל, הערה 35), עמ' 308-317.

39 א"ז אשכולי, 'יהודי חבש בספרות העברית', ציון, 4 (1936), עמ' 415.

40 ס' קפלן (לעיל, הערה 35), עמ' 314-315; והשווה: F. Fuglestead, 'A Reconsideration of Hausa History Before the Jihad', *Journal of African History*, XIX, 3 (1978), pp. 325-339

41 Quirin, 'The Beta Israel', pp. 60 ff. (לעיל, הערה 35).

שנערך בידי אנשים קדושים, אירע בחופזה שהיתה מדהימה מיסיונרים רבים בזמננו. לא-פעם כל מה שנדרש להמרה היה: הצהרת אמונה, טבילה ושינוי-שם. בעוד שינוי-השם, כמו במקרה של יסאהאלו קרסטוס, מסמל את הלידה-מחדש של אדם חדש, היו רבים מהדבקים החדשים בדת הנוצרים 'רק בשם', וזאת מכמה בחינות. נראה שהאנשים הקדושים הסתפקו לרוב בכך שהקנו למומרים גירסה מזערית של נצרות, אשר הדגישה את האמונה באל וכמה יסודות בסיסיים⁴² של אמונה ומנהגים נוצריים. קבוצה אחת של מומרים הנוצרת בקטע זה טוענת, שכלפי חוץ נהגה בדרך הנצרות בגלל לחץ פוליטי, ודאי בזמן מלכות יצחק. על כל פנים 'האנוסים' האתיופיים המשיכו לנהוג בסתר על-פי דתם המסורתית. עם התגלות אבא טאקלה האוואריאט נאמר, שהם התחרטו והתנצרו באמת.

ד

צום ופרישות יש להם מעמד מרכזי במנהגי הכנסייה האתיופית, אשר ייחסה להם חשיבות מעבר לזו שניתנה להם בקהילה נוצרית אחרת כלשהי. 'מספר ימי-הצום הוא 250 בשנה, מהם 180 חובה על הכל ואילו הנוספים נדרשים רק ממכרים, מזיריים ונזירות ומקבוצות מיוחדות בכנסייה'.⁴³ בשל המספר הגדול של ימות-הצום, הנשמרים בכנסייה האתיופית, ברור שה'צום' מחייב הגבלת האכילה ולא הימנעות מוחלטת ממנה. כיום 'צום' מחייב לרוב הסתפקות בארוחה אחת ליום, הנאכלת בערב או אחרי 14:45. בשר, שומנים, ביצים, חמאה, חלב וגבינה — אסורים.⁴⁴ מובן שאפילו צום מוגבל כזה מהווה קושי למתנצרים החדשים, וכפי שהמקור שלפנינו מלמד, הסכים האיש הקדוש לרכך את דרישות הכנסייה, כשהיה צורך.⁴⁵ יש לציין, שביתא ישראל שמרו צומות שבועיים, חודשיים ושנתיים, אף שמלומדים אינם מסכימים לחלוטין בדבר כל הצומות שנשמרו. הרשימה הבאה כוללת את החשובים ביותר:

צום שבועי — כל יום חמישי.

צום חודשי — כל עשרים ותשעה בחודש, כזיכרון לירח החדש.

הצומות השנתיים — צום פסח ביום הארבעה-עשר בחודש הראשון; צום תומוס (תמוז) בתשעת הימים הראשונים של החודש הרביעי, כזכר לכיבוש ירושלים בידי נבוכדנצר; צום אב במשך שבעה-עשר הימים הראשונים של החודש החמישי; אנאקל אסטארי (כיפורנו) ביום העשירי בחודש השישי כזיכרון ליום הכיפורים; יום

42 ס' קפלן (לעיל, הערה 35), עמ' 301.

43 A. Wondmagegnehv and J. Motovv (ed.), *The Ethiopian Orthodox Church*, Addis Ababa 1970, p. 64

44 שם, עמ' 63.

45 ס' קפלן (לעיל, הערה 35), עמ' 302.

הכיפורים, יום-הצום החשוב ביותר, ביום העשירי בחודש השביעי; צום התחנונים ביום העשרים ותשעה בחודש השמיני; שתי תעניות אסתר בשלושה-עשר ובארבעה-עשר בחודש התשיעי וכן באחד-עשר עד השלושה-עשר בחודש האחד-עשר.⁴⁶

ה

התנגדות ואלדה קאבאנטאי לאבא טאקלה האוואריאט עומדת בניגוד חריף לקבלת הקדוש על ידי המושל של צאלאמט. מאורע זה נראה מאשר את מה שאפשר להסיק ממקורות אחרים, לרבות מכתבו של אברהם הלוי, כי במאה ה-15 היו ביתא ישראל קהילה מפולגת, במיוחד בעמדתה כלפי אתיופיה הנוצרית. נראה למשל, שיצחק נעזר מאוד בקרע שהיה בתוך ביתא ישראל בין המנהיגים הצעירים, שביקשו מדיניות של הסכמה עם המושלים הסולומוניים, ובין המנהיגים הבוגרים, שהעדיפו מרד. כך למשל, המושל של סימן וחלק מדאמביה הושפל על-ידי אחיינו, שדר בחצר המלכות, בשל כשלונו לשלם את מיסיו. כאשר ביקש מנהיג ביתא ישראל להעניש את אחיינו החצוף, הזמינו יצחק אליו לחצר המלוכה. כאשר סירב לבוא, ראה בכך יצחק מעשה של מרי ויצא להכניע את המורד.⁴⁷

ו

לפי המקור שלנו, שהה טאקלה האוואריאט רק זמן קצר בקרב ביתא ישראל של צאלאמט. מיסיונרים נוצרים רבים היו למעשה מטיפים נודדים, שרק לעיתים רחוקות התעכבו זמן רב במקום אחד. אלה שהוטבלו על-ידם נותרו לעיתים קרובות ללא מורה, כאשר המשיך מורם הראשון בדרכו. כך קרה כנראה במקרה של ביתא ישראל מצאלאמט.

מעניין לציין, שאף אחרי התנצרותם נצמדו ביתא ישראל להערצה המסורתית של גיבורי הברית הישנה: משה, אליהו וישעיה.

ז

סיפור זה מצביע בבירור, כי בניגוד לנביא חסר-השם הנזכר לעיל בפרק השני במקור שלפנינו, לא כל מנהיגי ביתא ישראל נענו לשליחות אבא טאקלה האוואריאט. הויכוח בין הנזיר לאחד המומרים משקף כנראה שוני בין המנהיגים שרווחו בקרב הנוצרים למנהיגים של ביתא ישראל. הנזיר אף אוסר על תלמידיו לגעת בידיהם

46 W. ; (לעיל, הערה 33); W. Leslau, *Falasha Anthology*. pp. XXIX-XXX, XXIII-XXXV
 47 Leslau, *Coutumes et croyances*. pp. 75-76 (לעיל, הערה 33); אשכולי, ספר הפלשים (לעיל, הערה 33), עמ' 67-70.

47 Tarika Nagast מובא בספרו של תאדסה (לעיל, הערה 8), עמ' 200.

בגוויית המורה, מכיוון שהאיש התאבד. בקרב ביתא ישראל אין קוברים את המתאבד בבית-העלמין הקהילתי. לרוב הוא נקבר במקום שבו מת. גם תפילות המחילה, הנאמרות בדרך-כלל מעת הפטירה עד לקבורה, אינן נאמרות בהבאת מתאבד לקבר.⁴⁸

ח

תיאור המעשה השני בקטע זה, בדבר יסאהאלו קרסטוס, הוא מתמיה ובעייתי. מכיוון שאדם זקן זה כנראה לא נסע לסאמן עם הנזיר, אולי המאורע המתואר כאן הוא מחוץ להקשר, והיה צריך להופיע במקום מוקדם בטקסט.

המאורע מצביע בכירור, כי נוצרים חדשים לא תמיד נתקבלו בזרועות פתוחות על-ידי האצולה הנוצרית השלטת.⁴⁹ מלבד מנהיג אחד של הכנסייה (אבונה יעקב, כיהן 1337-1344) ומלך אחד (זרע יעקב, מלך 1434-1468), אין מנהיגי הכנסייה שלהלכה ושלמעשה מנסים לארגן ולתמוך בתוכנית שיטתית להתנצרות.

לפיכך, העדיפה המנהיגות המרכזית של הכנסייה קיום מוגן בתוככי גבולות אתיופיה הנוצרית המסורתית. אולי משום השקפת 'העם הנבחר' של היהודים, או משום זיהוי אפריקאני מסורתי בין הקהילה הדתית לקהילה האתנית, הם עשו מאמץ זעום לנצר את העמים הנתינים של הקיסרות הנוצרית. התפשטות הנצרות היתה לפיכך מקרית באופיה, עובדה שאיפשרה לקהילות אתניות כמו ביתא ישראל לשמור על זהותן התרבותית הייחודית.

דיון מלא יותר בתולדות ביתא ישראל ודאי יובילנו הרחק מתחומי מאמר זה. בדיון הנוכחי התכוננו להציג ולנתח בקצרה מקור מוזנח יחסית. יש לאתר מקורות רבים כאלה, בלשונות רבות, לפני שההיסטוריה של שבט מיוחד זה תוכל להיכתב לאשורה.

48 Leslau, *Coutumes et croyances*. : (לעיל, הערה 33) p. XIX
 49 p. 98 (לעיל, הערה 33).

49 ס' קפלן (לעיל, הערה 35), עמ' 77-82, 245-246, 336-338.